

พุทธญาณวิทยาตามทัศนะของพุทธปรัชญาเถรวาท

Buddhist Epistemology According to the View of Theravada Buddhist Philosophy

¹สรวิชัย วงษ์สอาด และ ²อุทัย สติมัน

¹Sorawit Wongsraad and ²Uthai Satiman

มหาวิทยาลัยราชภัฏนครปฐม

Nakhon Pathom Rajabhat University, Thailand.

มหาวิทยาลัยสวนดุสิต

Suan Dusit University, Thailand.

¹Email: sompong_25@hotmail.com

Received April 18, 2020; Revised May 28, 2020; Accepted July 18, 2020

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาวิเคราะห์เรื่อง “พุทธญาณวิทยาตามทัศนะของพุทธปรัชญาเถรวาท” พบว่า พุทธญาณวิทยาตามทัศนะของพุทธปรัชญาเถรวาท ดังนี้ คือ (1) ความรู้ขั้นที่เปิดเผยเฉพาะลักษณะภายนอกเท่านั้น (2) เป็นความรู้ที่เนื่องด้วยความรู้สึก และเจตนาที่มีอยู่แล้ว (3) เป็นความรู้ขั้นสมมติบัญญัติ และขั้นโลกียะเท่านั้น (4) ไม่สามารถรู้แจ้งความจริงแท้โดยตลอดได้ (5) ก่อให้เกิดความหลง และไม่เข้าใจในมายาการของโลกภายนอก จัดว่า เป็นความรู้ที่เกี่ยวกับการดำเนินชีวิตอย่างแท้จริง 4 ประการ ได้แก่ (1) ความรู้ที่นำไปสู่ความจริงขั้นสมมติสัจจะ (2) ความรู้ที่นำไปสู่ความจริงขั้นสภาวะสัจจะ (3) ความรู้ที่นำไปสู่ความจริงขั้นอริยสัจจะ (4) ความรู้ที่นำไปสู่ความจริงขั้นปรมาตมสัจจะ เป็นองค์แห่งความรู้ที่ทำหน้าที่การความไม่รู้ให้สิ้นไปมี 2 ประเภท คือ (1) ความรู้บริสุทธิ์หรือการรับรู้บริสุทธิ์ (2) ความรู้ซึ่งปราศจากความจริงที่ปรากฏขึ้นเฉพาะหน้า พุทธปรัชญาเถรวาท ยอมรับว่า เป็นการทาลายอวิชชาหรือกิเลสโดยตรงว่า ความรู้ชั้นวิญญาน และสัญญา เป็นปัจจัยสำคัญในการรับความรู้ ที่ช่วยให้มนุษย์ได้เข้าถึงความจริงมากขึ้น เพราะพุทธปรัชญาเถรวาทไม่ปฏิเสธความจริงในขั้นสมมติสัจจะ แต่ก็ถือว่า เป็นที่สุดของความรู้ ที่พุทธปรัชญาเถรวาทยกย่องและถือเป็นเป้าหมายสูงสุด คือ ความจริงในขั้นปรมาตมสัจจะ เพราะความจริงในระดับนี้ เป็นความจริงที่สิ้นสุด และหมดจด เป็นความจริงที่ตรงตามสภาพความเป็นจริงที่ถูกรู้ จากสภาพตามความเป็นจริงของสิ่งต่างๆ ถือว่า เป็นความรู้บริสุทธิ์ปราศจากกิเลส พ้นจากความทุกข์ สามารถเข้าถึงเป้าหมายสูงสุดที่แท้จริงได้นั่นเอง

คำสำคัญ: พุทธญาณวิทยา; พุทธปรัชญาเถรวาท; การรับรู้บริสุทธิ์

Abstract

This article aims to analyze “Buddhist epistemology according to the view of Theravada Buddhist philosophy” found that Buddhist epistemology, in the opinion of Buddhism's philosophy is as follows: (1) knowledge process disclosed only Appearance (2) is the knowledge that, because of the feeling. And intent of the Apocalypse are already (3) Assuming the law is the knowledge. And her only solo guitar (4) cannot be enlightened by the truth (5), causing the fall. And not the illusion of the outside world that is the knowledge about the lifestyle truly four aspects: (1) knowledge that leads to a real milestone assuming oath (2) knowledge that leads to. Truth premier real situation (3) knowledge that will lead to the fact the Four Noble Truths (4) knowledge that leads the global real Absolute Truth. A body of knowledge that serves to give an end to ignorance is two types: (1) pure knowledge or pure awareness. (Holy Wisdom) (2) Knowledge without actually appear immediately. (Ignorance or the truth Wheatstone Enlightenment) Buddhism's philosophy admits that direct destructive ignorance or passion. Knowledge class spirit and contract is an important factor in getting the knowledge. Which allows people to have access to more truth? Because Buddhism's philosophy does not deny the truth in fictional truth. However, it is not considered as most of Knowledge the Buddhist philosophy and regarded as the ultimate goal is the truth in an Absolute Truth. Because the truth at this level It is true that the fact that purely and meets the reality was realized. The actual condition of things is a pure knowledge without passion. Suffering from Access to the real goal itself.

Keywords: Buddhist Epistemology; Theravada Buddhist Philosophy; Pure Awareness

บทนำ

พุทธปรัชญาเถรวาทจัดอยู่ในกลุ่มของนาสติกะ ซึ่งเมื่อมีเจ้าชายสิทธัตถะทรงเสด็จออกบรรพชาทรงศึกษาในสำนักของดาบสด้วยวิธีต่างๆ ตามความเชื่อของคนในยุคนั้นที่ตั้งอยู่บนฐานของความรู้ถึง 6 ปี ตามความเป็นจริงตามข้อเท็จจริง (ยถาภูตตะ) ไม่ใช่ความรู้ลึกลับ (David J. Kalupahana, 1977) ที่สามารถตรวจสอบความเป็นจริงได้ด้วยประสบการณ์ ที่เป็นกระบวนการรับรู้ของมนุษย์ (ชัยวัฒน์ อัดพัฒน์, 2528) เพื่อสร้างความเข้าใจต่อความเป็นจริง ที่มุ่งขจัดความไม่รู้ (อวิชชา) เพื่อเข้าถึงความจริงสูงสุด (นิพพาน) ที่ผ่านการลงมือปฏิบัติด้วยตนเอง จากแหล่งความรู้ 3 แหล่ง คือ สุตมยปัญญา จินตามยปัญญา และภาวนามยปัญญา จากการฝึกฝนจนเกิดประสบการณ์ที่ทำให้เกิดการรับรู้ทางอายตนะภายใน (ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ) และอายตนะภายนอก (รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์) ที่เป็นสิ่งที่ถูกรู้หรือถูกรับรู้ที่มากกระทบกับวัตถุที่ทำให้เกิดการรับรู้ทางประสาทสัมผัสทั้ง 5 ตามความจริงที่จะทำลายอวิชชา (ความไม่รู้แจ้ง) และยังวิชชา (ความรู้แจ้ง) (สนิท ศรีสำแดง, 2544) นี้แสดงให้เห็นว่า การศึกษาวิเคราะห์แนวความคิดเรื่องความในพุทธ

ปรัชญาเถรวาทนั้น เกิดจากการสัมผัสทางอวัยวะที่มากกระทบกับวัตถุ ที่เกิดจากประสบการณ์แบบสามัญและแบบพิเศษ (ประจักษ์ประมาณ) จากสิ่งที่ประจักษ์ โดยอาศัยความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งสองสิ่ง (อนุमानประมาณ) เป็นหลักฐานที่มีข้อมูลต่างๆ ตามความจริงที่เชื่อมโยงกับข้อเท็จจริง (K.N.Jayatilleke, 1975) ที่นำมาพิสูจน์กับประสบการณ์ (ศัพทประมาณ) ที่เกิดจากการสัมผัสจากอวัยวะ (Ediriwira Sarachchandra, 1994) ที่นำไปสู่การรับรู้ทางประสาทสัมผัสจากการปรากฏการณ์ทางจิตและทางกายภาพที่ทำหน้าที่ในการสร้างความรู้หรือความจริง (Lama Anagarika Govinda, 1991) จึงไม่อาจใช้เหตุผลแบบเดียวกันได้ (Ludwig Wittgenstein, 1972) นั่นเอง

ธรรมชาติของความรู้

ธรรมชาติของความรู้ จะเห็นว่า มีนักปรัชญาหลายท่านได้สร้างทฤษฎีขึ้นมาเพื่อมาตอบปัญหาไว้ 3 ทฤษฎี ได้แก่

1) **ทฤษฎีสัจนิยม** ทฤษฎีนี้ถือว่า “สิ่งต่างๆ มีอยู่จริงและมีอยู่ได้ด้วยตัวเอง ไม่ว่าเราจะรับรู้หรือไม่ก็ตาม คือมีความจริงที่เป็นอิสระของโลกภายนอกจากการรับรู้ของจิต และโลกภายนอกมีอยู่จริงไม่ขึ้นอยู่กับการรับรู้ของจิต แต่มีอยู่จริงโดยไม่ต้องตรวจสอบว่า โลกและสิ่งต่างๆ มีอยู่จริงตามที่เราได้รู้ได้ทางประสาทสัมผัส” (ราชบัณฑิตยสถาน, 2548) ที่มนุษย์สามารถรับรู้สิ่งต่างๆ ได้โดยตรง ไม่ต้องผ่านหรืออาศัยข้อมูลที่เป็นผัสสะทางอวัยวะรับผัสสะใด รับรู้อย่างไรความจริงก็เป็นอย่างนั้น สี เสียง กลิ่น รส และวัตถุ เป็นคุณสมบัติที่มีอยู่จริง หรือสิ่งที่รู้สึกได้อาจมีอยู่อย่างอิสระ แต่มโนภาพที่จำได้ ภาพจินตนาการ ความนึกฝัน เป็นต้น ไม่มีอยู่อย่างอิสระ คือ การรับรู้ไม่ต้องอาศัยข้อมูลทางผัสสะหรือการสร้าง มโนภาพของวัตถุ ดังที่มัวร์กล่าวว่า “เรารู้สิ่งทั้งสองนี้แตกต่างกัน ในขณะที่ผัสสะต่างๆ ครั้ง กล่าวคือ ความรู้สึกในสีเขียวเรียกว่า วิญญาณ และสีเขียวเรียกว่า วัตถุของวิญญาณ หรือวัตถุให้เกิดความรู้” (G.E. Moore, 1969) สีเขียวที่เป็นวัตถุให้เกิดความรู้สึกอาจมีอยู่แม้ความรู้สึกในสีเขียวอาจจะไม่มีก็ได้ ฉะนั้น ความมีอยู่ของวัตถุกับประสบการณ์ที่เกิดจากวัตถุ เช่น ความถูกต้องหรือผัสสะ ความคิด วัตถุมีรูปร่าง มีอยู่แต่อาจไม่สามารถรู้ได้ชัดเพราะบางคนเห็นโดยเอาความคิดของตนใส่เข้าไปด้วยนั่นเอง ในการรับรู้วัตถุจึงไม่ได้มีการเพิ่มเติมเนื้อหาทางจิตที่เป็นส่วนตัวของผู้รู้เข้าไปแต่ที่รับรู้ต่างกันเพราะระบบประสาทของแต่ละคนเลือกลักษณะใดลักษณะหนึ่ง แต่ทุกๆ ลักษณะก็ล้วนเป็นคุณสมบัติจริงของวัตถุทั้งสิ้น เช่น โต๊ะตัวหนึ่ง แต่ละคนที่มองก็มองด้วยมุมมองที่ต่างกันออกไป

2) **ทฤษฎีจิตนิยม** ทฤษฎีนี้ถือว่า จิตเป็นความแท้จริงสูงสุดเพียงสิ่งเดียวเท่านั้น สสารเป็นเพียงปรากฏการณ์ของจิตเท่านั้น เช่น ร่างกายมนุษย์เป็นเพียงปรากฏการณ์ชั่วคราวของจิตเป็นที่อยู่อาศัยชั่วคราวของจิต เมื่อร่างกายสูญสลายจิตสัมพัทธ์ก็ยังคงอยู่ ซึ่งบางทีอาจกลับคืนสู่แหล่งเดิมของตนคือจิตสัมบูรณ์อันเป็นต้นตอของสรรพสิ่ง ทุกสิ่งทุกอย่างล้วนแต่อธิบายได้ด้วยอาการปรากฏของจิตสัมบูรณ์ทั้งสิ้น หมายถึงสรรพสิ่งมีอยู่ในจิต โลกเป็นเพียงมโนภาพในจิต ไม่อาจมีอยู่ได้โดยปราศจากจิต สิ่งต่างๆ มีอยู่เนื่องจากมันเป็นสิ่งที่ถูกรับรู้ได้ (To be is to be perceived) สิ่งที่เราไม่รู้ไม่ได้เพราะมันไม่มีอยู่จริงหรือที่เรียกว่า จิตนิยมอัตวิสัย (Subjective Idealism) ที่เบิร์คเลย์ (George Berkeley : 1685–1753) ได้แสดงทัศนะไว้ว่า “ถ้าวัตถุภายนอก

คือ สิ่งที่มีอยู่นอกตัวเองและเป็นเหตุแห่งประสบการณ์ทางประสาทสัมผัสแล้วไซ้ร้ ข้าพเจ้าก็ขอยืนยันว่า สิ่งภายนอกเหล่านั้นไม่มีอยู่เลย ทั้งเราก็ไม่สามารถรับรู้ได้ว่ามันมีอยู่ แต่ถ้าวัตถุภายนอก หมายถึง กลุ่มหรือ ส่วนประกอบที่ซับซ้อนของประสบการณ์ทางประสาทสัมผัสแล้วละก็สิ่งเหล่านั้นก็มีอยู่อย่างไม่ต้องสงสัย เนื่องจากเรามีความรู้สึกกับมันทุกขณะแห่งการดำรงชีวิตทั้งมีประสบการณ์ทางประสาทสัมผัสในรูปแบบที่เป็นระเบียบอย่างต่อเนื่อง”

3) ทฤษฎีปฏิบัตินิยม ทฤษฎีนี้ถือว่า สิ่งที่มีมนุษย์แต่ละคนและแต่ละสังคมสร้างขึ้นเองตามความเชื่อของบุคคลและความเชื่อทางศาสนาในสังคมนั้นๆ ในธรรมชาติของความรู้จะต้องอาศัยเหตุปัจจัย ก็คือ ผู้รู้และวัตถุที่เรารู้ เหตุปัจจัยทั้งสองประการนี้สัมพันธ์กันเมื่อใด ธรรมชาติของความรู้ ที่เชื่อว่า วัตถุและคุณสมบัติของวัตถุมีความจริง เพราะว่า ธรรมชาติของความรู้ได้อาศัยความสัมพันธ์ของสิ่ง 2 สิ่งคือ จิตกับวัตถุ จึงเกิดความรู้ขึ้น เพราะฉะนั้น ธรรมชาติของความรู้จึงอาจเป็นความรู้ที่ถูกหรือผิดก็ได้ ถ้าเป็นความรู้ที่ถูกก็ไม่ต้องอาศัยสิ่งอื่นช่วยตัดสิน ดังข้อความว่า “ความรู้ย่อมประกาศตัวเอง มีความชัดเจนในตัว ไม่ต้องมีสิ่งอื่นช่วยประกาศให้” (สุจิตรา รมรื่น, 2540)

ลักษณะของความรู้

ลักษณะของความรู้ตามทัศนะของพุทธปรัชญาเถรวาท หมายถึง สภาวะธรรม กล่าวคือ การเกิดขึ้นในขณะที่ประสาทสัมผัสภายในทั้ง 5 คือ ตา หู จมูก ลิ้น และร่างกาย ที่มากระทบกับวัตถุภายนอกคือ รูป เสียง กลิ่น รส และสิ่งสัมผัส ทำให้เกิดความรู้แบบสามัญ ที่ไม่เจือปนด้วยเจตสิกส่วนตน รวมทั้งไม่เนื่องด้วยบัญญัติต่างๆ อันเกิดจากความจำในอดีต โดยการตั้งข้อสังเกตที่ควรศึกษา 5 ประการ คือ 1) ความรู้ขั้นนี้เปิดเผยเฉพาะลักษณะภายนอกของสิ่งนั้นๆ เท่านั้น 2) เป็นความรู้ที่เนื่องด้วยความรู้สึกละเจตสิกที่มีอยู่แล้ว เช่น เวทนา ตัณหา อุปาทานที่เคยมีอยู่ก่อนการรู้ เป็นต้น 3) เป็นความรู้ขั้นสมมติสัจจะ และขึ้นโลกียะเท่านั้น 4) ไม่สามารถรู้แจ้งความจริงแท้ตลอดได้ 5) ก่อให้เกิดความหลง และไม่เข้าใจในมายาการของโลกภายนอก

นอกจากนี้ ลักษณะของความรู้ มีลักษณะที่สำคัญ คือ 1) เปิดเผยสภาวะลักษณะที่แท้จริงของสิ่งนั้นๆ 2) เป็นความรู้ที่บริสุทธิ์ ไม่เนื่องด้วยอวิชา ตัณหา อุปาทาน 3) เป็นความรู้ขั้นปรมาตถ์ และขึ้นโลกุตระ 4) เป็นความรู้ขั้นญาณทัศนะ จนสิ้นสงสัยในสิ่งทั้งปวง และ 5) ก่อให้เกิดความสุขสงบ และการรับรู้แจ้งถึงที่สุด เพราะเหตุนี้ ความรู้ทั้ง 5 นี้ เป็นผลมาจากการพัฒนามาจากศีล สมาธิ และปัญญา ซึ่งเมื่อแยกโดยประเภทได้ 6 ประการ ได้แก่ 1) ความรู้ขั้นที่สามารถแสดงฤทธิ์อิทธิหาร เหนือปรากฏการณ์สามัญ และเหนือขอบเขตประสบการณ์ธรรมดาได้ (อิทธิวิธี) 2) ความรู้ที่สามารถทำให้ได้ยินคลื่นเสียงในระดับความถี่ ในกาละ และเทศะที่ประสาทหูไม่ได้ยิน (ทิพย์โสต) 3) ความรู้ที่สามารถตามกำหนดรู้เท่าทันความรู้สึกนึกคิดของคนอื่นได้ในทันทีที่ต้องการ (เจโตปริยญาณ) 4) ความรู้ที่สามารถรู้แจ้งถึงสภาวะการณ์ต่างๆ ของชีวิตในอดีตชาติได้โดยตลอด (บุพเพนิวาสานุสติญาณ) 5) ความรู้ที่ทำให้สามารถเห็นคลื่นรังสีที่ประสาทตาธรรมดารู้ไม่ได้ (ทิพย์จักขุ) (6) ความรู้ระดับสูงที่ทำให้จิตเป็นอิสระจากกิเลส และอาสวะทุกรูปแบบ จนรู้แจ้งสัจธรรมถึงที่สุด (อาสวักขยญาณ) (ที. ปา. (ไทย) 11/431/307., อง. ฉก. (ไทย) 22/273/311) ความรู้ประจักษ์ประมาณ 6

ประการแรกจัดเป็นระดับโลกียะ ส่วนความรู้ประการสุดท้ายจัดเป็นโลกุตตระ ซึ่งทั้งหมดนี้รวมเรียกว่า “อภิญญาหรือความรู้ขั้นยอดเยี่ยม”

ประเภทของความรู้

ประเภทของความรู้ในพุทธปรัชญาเถรวาทมี 3 ประเภท ได้แก่

1) **ความรู้แบบสามัญสำหรับมนุษย์** กล่าวคือ ความรู้แบบสามัญสำหรับมนุษย์ทุกคนจะต้องมีความสำคัญต่อการดำเนินชีวิตของมนุษย์ทั่วไป ซึ่งความรู้ชนิดนี้ มอภิวาทิแห่งการดำเนินชีวิตที่ปราศจากโทษอันเกิดจากความไม่รู้ สามารถนำความรู้ชนิดนี้ไปประกอบอาชีพในชีวิตประจำวันได้ตามกรอบหรือกฎเกณฑ์ทางสังคม เพื่อสร้างความเท่าเทียมกันในการเข้าใจเป้าหมายหรือทิศทางของสังคมมนุษย์ร่วมกัน นอกจากนี้จะใช้ในระดับสามัญแล้ว ยังอาจนำไปสู่การดำเนินชีวิตที่มุ่งไปยังเป้าหมายของการพ้นทุกข์ได้อีกด้วย ความรู้ชนิดนี้เรียกว่า “ปัญญา” ในเบื้องต้นสำหรับมนุษย์ที่เรียกว่า “ความรู้ขั้นพื้นฐาน” 3 ประการ ได้แก่ (1) การศึกษาจากคัมภีร์โดยประสบการณ์ตรง (สุตมยปัญญา) ถือว่า เป็นส่วนสำคัญของการดำเนินชีวิต เพราะจะทำให้สามารถอยู่ร่วมกันในสังคมได้ เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ปรโตโฆสะแปลตามศัพท์ว่า เสี่ยงจากผู้อื่น หมายถึง การกระตุ้นหรือชักจูงจากภายนอก เช่น การแนะนำ สั่งสอน การถ่ายทอด การบอกเล่า คำอธิบายหรือ การเรียนรู้จากแหล่งอื่นๆ ที่สามารถทำให้ผู้เรียนรู้นั้นเกิดความรู้และคล้อยตามได้ ความรู้ประเภทปรโตโฆสะนี้ หมายถึง เฉพาะส่วนที่ถูกต้องหรือดีงามเท่านั้น เช่น การปฏิบัติธรรมหรือการฟังธรรม ความรู้หรือการแนะนำจากคนอื่นที่เป็นกัลยาณมิตร ไม่รวมสาระที่ตรงกันข้าม (2) ความรู้ที่ได้จากการศึกษา (จินตามยปัญญา) แต่ยังไม่สามารถรู้ชัดที่จะนำไปสู่การตัดสินใจได้ว่า สิ่งใดที่ตนรู้นั้นถูกหรือผิด ต้องใช้ปัญญาคิดพิจารณาใคร่ครวญ จึงเกิดองค์ความรู้ถูกต้อง (3) ความรู้ที่เกิดจากการพิจารณาไว้ในใจโดยอุบายอันแยบคาย (โยนิโสมนสิการ) (ส.ม. (ไทย) 19/55-76/44-52) หมายถึง ความรู้ที่สามารถเข้าใจสิ่งต่างๆ เพราะพิจารณาใคร่ครวญเพื่อให้รู้จริงในสิ่งที่ต้องการรู้นั้นรวมไปถึงการใช้ความคิดที่ถูกต้อง ความรู้จักคิด คิดเป็น หรือคิดอย่างมีระเบียบ ได้แก่ การรู้จักมองรู้จักพิจารณาสิ่งทั้งหลาย โดยมองตามสิ่งนั้นๆ ว่า เป็นของมันเป็นอย่างไร และโดยวิธีคิดหาเหตุผลสืบค้นถึงต้นเค้า สืบสาวให้ตลอดสายแยกแยะสิ่งนั้นๆ หรือปัญหานั้นๆ ออกให้เห็นตามสภาวะ และตามความสัมพันธ์ สืบทอดแห่งเหตุปัจจัยโดยไม่เอาความรู้ลึกลับด้วยตัณหา อุปาทานของตนเข้าไปจับ เรียกว่า วิธีการแห่งปัญญา (การรับรู้) (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), 2538)

2) **ความรู้ระดับการเรียนรู้ของมนุษย์** กล่าวคือ พุทธปรัชญาเถรวาทได้แบ่งความรู้ระดับการเรียนรู้ของมนุษย์ไว้ 6 ระดับ ได้แก่ (1) ระดับวิญญาน (Consciousness) หมายถึง การที่อายตนะภายในและภายนอกมากระทบกันจึงทำให้เกิดความรู้ขึ้น เช่น ตาเห็นรูปแล้ว จึงทำให้รู้ว่าสิ่งนั้นคืออะไร ความรู้ชนิดนี้เรียกว่า ความรู้ระดับวิญญาน คือ ความรู้แจ้งสิ่งที่ตนเห็นนั้น (2) ระดับสัญญา (Perception) หมายถึง ความจำได้หมายรู้ เป็นความรู้ที่สืบทอดมาจากความรู้ระดับวิญญานเพราะมีความรู้มาจากวิญญานเป็นพื้นฐานอยู่แล้ว พอความรู้ระดับสัญญาเกิดขึ้นเพราะความจำได้จากสิ่งที่รู้มาก่อนจึงทำให้ผู้รู้นั้น สามารถรู้สิ่งที่ถูกรู้นั้นชัดเจนมากขึ้น เหมือนหนึ่งเป็นการต่อยอดความรู้เดิมที่มีอยู่ขึ้นให้มีประสิทธิภาพมากขึ้น (พระธรรม

ปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), 2538) ความรู้ระดับสัญชาตญาณ จะต้องอาศัยความรู้ระดับวิญญาณเป็นรากฐานเสมอ (บุญมี แทนแก้ว, 2540) (3) ความรู้ระดับทฤษฎี หมายถึง ความรู้ในระดับความเห็น ทฤษฎี หรือหลักการ ต้องเกิดจากการที่ตนเองมีความรู้มาก่อนแล้วในระดับหนึ่ง แต่ยังมีใช้ความรู้ที่พอจะตัดสินใจได้โดยทันที แต่ต้องการความใคร่ครวญ วิเคราะห์ ให้เข้าใจดีเสียก่อนแล้วจึงตัดสินใจเชื่อหรือลงมือปฏิบัติ ความรู้ชนิดนี้ ต้องเกิดจากการพิจารณาเปรียบเทียบเพื่อประมวลผลนำไปสู่การสรุปหาความจริงเพื่อตัดสินใจ ความรู้ระดับนี้ เกิดจากประสบการณ์ ถือว่า เป็นความรู้ขั้นพื้นฐานของมนุษย์ (4) ความรู้ระดับปัญญา หมายถึง ความรู้ที่เกิดขึ้นจากความสามารถพิเศษทางจิต คือ จิตที่สามารถรู้อารมณ์หรือสิ่งเร้าต่างๆ ได้โดยตรงโดยไม่ต้องอาศัยประสาทสัมผัสและสามารถรับรู้โดยไม่ขึ้นอยู่กับกาลและอวกาศ เช่น สามารถเห็นเหตุการณ์ที่อยู่ ณ สถานที่ห่างไกลได้อันเกินวิสัยสามัญชน เรียกว่า ความรู้ทิพย์ ซึ่งมีคุณสมบัติพิเศษ 6 ประการ คือ อิทธิวิธี, ทิพย์โสตร, เจโตปริยญาณ, ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ, ทิพย์จักขุ, อาสวักขยญาณ (5) ความรู้ระดับญาณ (Intuitive insight) คือ ความรู้ที่สามารถพัฒนามาจากความรู้ขั้นทฤษฎีแต่ปรากฏชัดเจน แจ่มชัดมากกว่า และรู้หมดสิ้นเป็นผลที่เกิดขึ้นเฉพาะตัวภายในของผู้รู้ญาณ เป็นความรู้ที่เป็นประสบการณ์ทางจิตโดยตรง ดังนั้น คำว่า ญาณ หมายถึง ความหยั่งรู้ ปรีชาหยั่งรู้ เป็นไวพจน์ของปัญญา(พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), 2538) (6) ความรู้ระดับสัมมาสัมโพธิญาณ (Enlightenment) คือ เป็นความรู้ระดับญาณ แต่เป็นญาณขั้นสูงสุด ความรู้ระดับนี้ จะเกิดขึ้นก็ต่อเมื่อมีเงื่อนไข 3 ประการ นั่นก็คือ (1) ได้ปฏิบัติอริยมรรคมีองค์ 8 ครบถ้วนบริบูรณ์แล้วด้วยดี (2) ได้ผ่านความรู้ระดับญาณมาแล้วโดยสมบูรณ์ (3) ได้เกิดความเปลี่ยนแปลงครบถ้วน 5 ประการ

3) ความรู้ตามหลักเป็นความจริง กล่าวคือ ความรู้ตามเป็นความจริง หมายถึง ผู้รู้มีความรู้ตรงกับสภาวะที่มันเป็นจริงตามหลักอริยสัจ 4 (ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค) และไตรลักษณ์ (อนิจจัง ทุกขัง และอนัตตา) ความรู้แจ้งในสิ่งเหล่านี้ตามสภาวะแห่งความเป็นจริง ไม่คลุมเครือ มีความชัดเจน ตรงตามความจริง ชื่อว่า เป็นผู้รู้ความจริง ความจริงที่ถูกรู้ นั้น มี 2 ระดับ คือ (1) สมมติสัจจะ เรียกว่า เนยยะตตถ (Indirect meaning) หมายถึง ความจริงที่เป็นสมมติ คือ สรรพสิ่งถูกสมมติให้เป็นเช่นนั้น สิ่งนี้ เพื่อให้เป็นสื่อกลางแห่งความเข้าใจตรงกัน เพื่อง่ายต่อการสื่อสารสร้างความเข้าใจให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน และเรียกขานตรงกัน เช่น มนุษย์สมมติเรียกสัตว์ประเภทหนึ่ง ที่มีสี่ขา มีลำตัวคล้ายสุนัข แต่มีขนาดใหญ่กว่า มีหน້ายาว มีหาง วิ่งเร็ว ใช้ชีได้ และกินหญ้า ว่า ม้า ซึ่งม้าเป็นสัตว์ประเภทหนึ่ง มนุษย์ทุกคนอาจรู้และเข้าใจตรงกัน จะเห็นว่า สมมติสัจจะความจริงโดยสมมติ คือ จริงตามมติร่วมกัน ตามที่ได้ตกลงกันไว้ หรือหมายร่วร่วมกัน เป็นเครื่องมือสื่อสาร พอให้สำเร็จประโยชน์ในชีวิตประจำวัน เช่น คนขลุ่ย หนังสือ เป็นต้น ตัวอย่างที่พอจะเทียบให้เห็นค่าได้ เช่น ภาษาสามัญพูดว่า น้ำหรือเกลือเป็นต้น และ (2) ปรมัตถสัจจะ หมายถึง ความจริงล้วนปราศจากการสมมติ เป็นจริงตามสภาพ มิได้สมมติเรียกขานเพื่อให้เกิดความเข้าใจตรงกัน ไม่ว่ามนุษย์จะเรียกสิ่งนั้นว่าอย่างไร จะเรียกถูกหรือผิด ก็ตาม แต่สิ่งที่ถูกเรียกนั้นหรือสิ่งนั้น ก็ย่อมมีสภาพที่เป็นความจริงอยู่อย่างนั้น ต่อให้เรียกสิ่งนั้นว่า เป็นสิ่งอื่นหรือทำให้เป็นสิ่งอื่น ก็ย่อมจะไม่ทำให้ความจริงตามสภาพนั้นหมดไปหรือหายไป ขอให้เข้าใจตรงกันก่อนว่า ความจริงแบบปรมัตถ์นี้ไม่สามารถที่จะใช้คำพูดใดๆ มาอธิบายได้ เรียกว่า อนิรวจนะ แปลว่า ไม่สามารถอธิบายได้ด้วยคำพูด สำหรับผู้ที่รู้ความจริงแบบปรมัตถ์นั้น ก็คือพระอรหันต์ ในเรื่องเดียวกันนี้ พระ

ธรรมปิฎก ได้อธิบายคำว่าปรมาตมไว้โดยสรุปดังนี้ว่า ปรมาตมจะ ความจริงโดยปรมาตม คือ ความจริงตามความหมายสูงสุดตามความหมายแท้อย่างยิ่งหรือตามความหมายแท้ขั้นสุดท้ายที่ตรงตามสภาวะ ความจริงขั้นสูงสุดหรือสิ่งที่เป็นจริงโดยปรมาตม คือ ธรรม นามธรรม รูปธรรม เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ หรือจิต เจตสิก รูป นิพพาน (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), 2538) ซึ่งเป็นคุณสมบัติของผู้รู้ความจริงนั้น จะต้องหมดกิเลส เป็นผู้หยั่งรู้สัจธรรม ทำให้ความยึดติด ความถือมั่นและความหลงผิดทั้งหลาย สลายหมดไป ทำให้วางใจวางท่าที่ต่อสิ่งทั้งหลายอย่างถูกต้อง หลุดพ้นจากกิเลสและความทุกข์ มีจิตใจเป็นอิสระ ปลอดโปร่ง ผ่องใส เบิกบาน มีความสุขที่แท้จริง เพราะจิตของบุคคลผู้ที่ได้ความรู้ระดับสัมมาสัมโพธิญาณนี้ เปลื้องความสงสัยหมดแล้ว สรรอกกิเลส ทำลายอวิชชา รู้แจ้งอริยสัจ 4 ไตรลักษณ์และปฏิจจสมุปบาทโดยสิ้นเชิงนั่นเอง

อารมณ์หรือสิ่งที่ถูกรู้

อารมณ์หรือสิ่งที่ถูกรู้ ผู้วิจัยขอแยกออกเป็น 2 ความหมาย ก็คือ (1) อารมณ์ หมายถึง กระบวนการทำหน้าที่ของความรู้ และ (2) สิ่งที่ถูกรู้ หมายถึง สภาวะที่เป็นความจริง จะเห็นได้ว่า อารมณ์หรือสิ่งที่ถูกรู้ทั้ง 2 อย่างนี้ คือ กระบวนการของการทำหน้าที่ของปัญญาที่จิตเกิดสภาพหรืออาการรู้แจ้งขึ้นมาภายในจิตจากความรู้สึกของจิต ดังนั้น อารมณ์หรือสิ่งที่ถูกรู้ เป็นการรับรู้จากปัญญาและจิต หรือ สภาพที่ถูกรู้ได้แก่ สิ่งที่ถูกรู้ ก็คือ ความจริงตามแต่ลักษณะหรืออาการที่กำลังรู้หรือเห็นแจ้งนั้น ก็คือ สิ่งที่เกิดยึดหน่วงถูกรู้หรือรับรู้ ดังนั้น ความจริงทั้ง 2 กรณี ก็คือ ความจริงที่เป็นจริงตามสภาวะและความจริงที่เป็นความปรากฏเฉพาะหน้า ซึ่งอาจเป็นมายาก็ได้ คำว่า อารมณ์ หมายถึง การมีลักษณะของการทำหน้าที่ของความรู้ เช่นความรู้เกิดขึ้นจากการที่ตาไปกระทบกับรูป เพราะมีสัญญาคือความจำได้หมายรู้ วิญญาณ คือความรู้หรือเข้าใจแจ้ง และปัญญา คือ ความสิ้นความสงสัย ทำให้เกิดความรู้ขึ้นว่า รูปที่เห็นนั้น เป็นใครมาจากไหน มีลักษณะเป็นอย่างไร การที่ตาไปกระทบกับรูปนั้นทำให้ความรู้เกิดขึ้น อาการหรือกระบวนการที่ทำให้ความรู้เกิดขึ้นมานั้นชื่อว่า อารมณ์หรือสิ่งที่ถูกรู้ อารมณ์หรือสิ่งที่ถูกรู้และธรรมชาติของความรู้ในพุทธปรัชญาเถรวาทนั้น เป็นสภาวะที่ทำลายความสงสัย ทำลายอวิชชาทำลายกิเลส ทำลายเหตุแห่งความขัดข้องหรือการปิดกั้นของบุคคลทั้งหมด เช่น การทำลาย โลภะโทสะ และโมหะ เป็นต้น เป็นไปเพื่อการบรรลุธรรม สิ้นความไม่รู้ คือ อวิชชาเสียทั้งหมด มีความปลอดโปร่งทางปัญญาเป็นปกติ ไม่มีอาการหรือสภาวะที่เป็นเหตุให้เกิดความคับข้องหรือขุ่นมัวฉะนั้น สภาวะของความรู้จึงมีปกติบริสุทธิ์ ปราศจากกิเลส สิ้นความสงสัย หากเปรียบอารมณ์หรือสภาวะของรู้นั้นเป็นดั่งน้ำ น้ำนั้นก็เสมือนหนึ่งเป็นน้ำที่มีความใส บริสุทธิ์ หาทะกอนมิได้เลยฉนั้น ความรู้ในพุทธปรัชญาเถรวาทจึงมุ่งเน้นไปในทิศทางเดียวกันคือการบรรลุธรรมหรือการสร้างเงื่อนไขที่ทำให้เกิดความสิ้นไปแห่งอวิชชา

จะเห็นว่า อารมณ์หรือสิ่งที่ถูกรู้ โดยธรรมชาติแล้วมีลักษณะลึกซึ้งละเอียดอ่อน มีสภาพเข้าใจลักษณะความเป็นไปต่างๆ และที่สำคัญความรู้ทางพุทธปรัชญาเถรวาท จะต้องมียุทธวิธีกำจัดและตัดอวิชชา ตัณหา อุปาทาน ให้สิ้นไป มีลักษณะสว่างชัด รู้ชัดปลอดโปร่ง เมื่อความรู้นี้ เกิดขึ้นโดยสมบูรณ์แล้ว ความรู้นั้น ย่อมกำจัดความมืดคืออวิชชาได้ ทำให้ปัญญาเกิดแสงสว่างขึ้นมา สามารถเห็นสิ่งต่างๆ ได้ตามความเป็น

จริง เปรียบเหมือนไฟที่ส่องไปในความมืด ทำให้เกิดแสงสว่าง สามารถมองเห็นสิ่งต่างๆ ที่ปรากฏต่อสายตา จากสภาพความเป็นจริง ดังพุทธพจน์ที่ว่า “นรชนผู้มีปัญญา เห็นภัยในสังสารวัฏดำรงอยู่ในศีลแล้ว เจริญจิต และปัญญา มีความเพียร มีปัญญาเป็นเครื่องบริหารนั้น พึงถึงความรکشนี้ได้” (ส.ส.(ไทย) 15/23/27) ใน ความรู้ชัดแห่งปัญญานั้น คือ ความรู้ชัดในทุกข์ สมุทัย นิโรธ และมรรค ฉะนั้น จึงเรียกบุคคลผู้รู้ ซึ่งทุกข์ สมุทัย นิโรธ และมรรคนั้น ว่าเป็นผู้มีปัญญา (ม.ม.(ไทย) 12/300, 386/333, 249) เพราะรู้ชัด จึงเรียกว่า ปัญญา (ขุ.ปฏ.(ไทย) 31/92/153) ที่พัฒนาตนเองให้ไปสู่ความเป็นพระอริยบุคคลตามอริยมรรคมีองค์ 8 และ เจริญปัญญาด้วยการเจริญวิปัสสนากรรมฐาน หรือปฏิบัติตามหลักของไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ และปัญญา ในพุทธปรัชญาเถรวาทนี้ เน้นการพัฒนาที่ตัวบุคคลเป็นหลัก แต่มิใช่ให้มีการไปยึดติดกับตัวบุคคล ในการ แสวงหาความรู้ด้วยตัวเองด้วยการอบรมฝึกฝนทางจิต จึงถือเป็นหนทางที่ดีที่สุด ผู้อื่นจะเป็นก็แต่เพียงผู้ แนะนำเท่านั้น ต้องอาศัยความเพียรพยายามจากบุคคลนั้นๆ เอง ดังพุทธพจน์ที่ว่า “สวากขาโต ภคเวตา ธมโม สนฺทิฎฐิโก อกาลิโก เอหิปัสสิโก โอปนายิโก ปจฺจตฺตํ เวทิตพฺโพ วิญญูหิติ” (ม.ม.(ไทย) 12/74/63–64) ในการ แสวงหาความรู้ เพื่อสนองความต้องการของปัญญาของตัวเองเท่านั้น แต่เป็นการแสวงหาความรู้เพื่อความ หยั่งถึงสัจธรรม อันนำไปสู่ความพ้นจากทุกข์สร้างกระบวนการของวิชา ซึ่งเป็นเหตุให้เกิดความหลุดพ้น ความรู้ที่แท้จริงที่สามารถทำลายอวิชชาได้ โดยการอบรมจิตแลในการพัฒนาปัญญาตามหลักไตรสิกขา 3 ก็ คือ ต้องมีศีลสิกขา คือ การรักษากายวาจาให้เรียบร้อยตามครรลองของจริยธรรม อธิจิตสิกขา คือ ฝึกจิต ของตนให้มีความมั่นคงแน่วแน่ ไม่สั่นคลอน คือ การมีความรู้ ความเข้าใจสภาพของเหตุปัจจัยที่เกิดขึ้นอย่าง แจ่มชัด ดังพุทธพจน์ที่ปรากฏดังนี้ว่า “สมาธิอันศีลอบรมแล้ว ย่อมมีผลใหญ่ ฯลฯ จิตอันปัญญาอบรมแล้วย่อม หลุดพ้นจากอาสวะโดยสิ้นเชิง คือ กามาสวะ ภวาสวะ และอวิชชาสวะ” (ที.ม.(ไทย) 10/186/134) ที่เรียกว่า สัมมาสัมโพธิญาณ คือ ญาณหยั่งรู้อริยสัจ ที่เป็นเหตุให้พ้นจากความทุกข์ ทำลายอวิชชาคือความไม่รู้ ในการ เรียนรู้ของมนุษย์นั้นต้องขึ้นอยู่กับปัจจัยหลายอย่าง แต่การเรียนรู้ที่ถือว่าเป็นทางตรงและมีประสิทธิภาพมาก ที่สุด คือ การศึกษาในหลักไตรสิกขา กฎไตรลักษณ์ อริยสัจ และปัจจุสมุปบาท โดยมีอริยมรรคเป็นเครื่องมือ หากต้องการจะสรุปขั้นตอนของการศึกษา และนำไปสู่การปฏิบัติที่มีประสิทธิผล

บ่อเกิดและทฤษฎีความรู้

บ่อเกิดและทฤษฎีความรู้ ในพุทธปรัชญาเถรวาท ถือว่า เป็นแหล่งที่มาแห่งความรู้ 3 ประการ (ที.ปา. (ไทย) 11/305/196) ได้แก่

1) **จินตามยปัญญา** ซึ่งเป็นความรู้ที่เกิดจากการคิดพิจารณาใคร่ครวญอย่างมีเหตุมีผล โดยมี กฎเกณฑ์เป็นส่วนประกอบในการสร้าง ความรู้ที่เกิดจากจินตามยปัญญาจึงเป็นพลังทางสมองแท้ (Mindful Power) โดยไม่มีประสบการณ์มาเกี่ยวข้องในการสร้าง หรือหากจะมีประสบการณ์อยู่บ้างก็มีเพียงข้อมูลใน เบื้องต้นเท่านั้น ดังนั้น จินตามยปัญญาจึงเปรียบได้กับตรรกวิทยาแบบนิรนัย (Deduction) เพราะคิดหาเหตุผล โดยไม่อาศัยประสบการณ์ เทียบได้กับอนุมานประมาณ อนุมานประมาณ (Inference) คือความรู้ที่ได้จากการ อนุมาน ซึ่งหมายถึงการรับรู้สิ่งหนึ่งเป็นเบื้องต้นแห่งการรับรู้อีกสิ่งหนึ่ง เป็นความรู้ที่ได้รับมาโดยทางอ้อม

ได้แก่ ความรู้ที่เกิดขึ้นโดยอาศัยความรู้ชั้นประจักษ์เป็นเหตุแล้วสาวไปถึงสิ่งที่ไม่ประจักษ์จนรู้ว่าสิ่งไม่ประจักษ์ ซึ่งต้องการรู้นั้นมีอยู่หรือไม่ เช่นเมื่อเห็นควันไฟแต่ที่ไกล ก็เกิดความรู้ตามมาว่าที่นั่นมีไฟอยู่ด้วย ทั้งๆ ที่ยังไม่เห็นไฟเลย ในที่นี้การเห็นควันไฟเป็นความรู้ชั้นประจักษ์ การรู้ว่ามียไฟอยู่ที่นั่นด้วยเป็นความรู้ชั้นอนุมาน ที่เรียนว่า “อนุมานประมาณ” (สุนทร ฌ รังษี, 2550)

2) สุตมยปัญญา ซึ่งเป็นความรู้เกิดจากการศึกษาเล่าเรียน หรือได้รับถ่ายทอดสืบต่อๆ กันมา และได้รับข้อมูลข่าวสารจากแหล่งต่างๆ เช่น วิทยุ โทรทัศน์ เป็นต้น เป็นความรู้ระบบทฤษฎี นอกจากนี้ ความรู้ที่เกิดเพราะการฟัง และขอบเขตของสุตมยปัญญาไม่ได้หมายความว่าความรู้ที่เกิดขึ้นจากการฟังเท่านั้น แต่ยังหมายถึงการศึกษาเล่าเรียน การอ่านตำรา หรือความรู้ที่เกิดขึ้นจากการสัมผัส การสัมผัส เป็นต้น รวมความว่า สุตมยปัญญา คือความรู้ที่เกิดขึ้นทางประสาทสัมผัสสุตมยปัญญาจึงไม่แตกต่างไปจากตรรกวิทยาแบบอุปนัย เพราะยืนยันความรู้ที่ถูกต้องว่าต้องเกิดจากผัสสะเท่านั้น ส่วนความรู้ใดๆ ที่ไม่ผ่านทางผัสสะถือว่าเป็นความรู้ที่ไม่ถูกต้อง เทียบได้กับศัพท์ประมาณ คือความรู้ความเข้าใจที่ได้จากตำราหรือคำบอกเล่า และต้องมีลักษณะที่เชื่อถือได้ แบ่งออกเป็น 2 ชนิดคือ เลาลิขศัพท์ ได้แก่ คำสอนของมนุษย์ที่เชื่อถือได้ เช่น ฤาษีผู้มีญาณ ไวกติศัพท์ ได้แก่ คำสอนของเทพซึ่งหมายถึงคัมภีร์พระเวทที่เรียนว่า “ศัพท์ประมาณ” (อดิศักดิ์ ทองบุญ, 2540)

3) ภาวนามยปัญญา ซึ่งเป็นความรู้เกิดจากการลงมือปฏิบัติจนเกิดประสบการณ์การรู้แจ้งด้วยตัวเอง (ที. ปา. (ไทย) 11/304/271) เป็นความรู้ที่เกิดขึ้นเพราะการฝึกฝน อบรม และลงมือปฏิบัติคือการปฏิบัติกัมมัฏฐานหรือสมาธิ พุทธปรัชญาเถรวาทถือว่า เป็นความรู้ชนิดที่สำคัญที่สุดเพราะเป็นความรู้ที่เกิดจากฌานไม่ใช่ความรู้ที่เกิดจากประสาทสัมผัสหรือการคิดคาดคะเน แต่เป็นความรู้ที่เกิดขึ้นเพราะความสงบแห่งจิตและความรู้ประกายวาทขึ้นในดวงจิตด้วยอำนาจแห่งฌาน เป็นผลสำเร็จที่ต้องการของการเจริญสมาธิทำให้อภิญญา 6 มีอิทธิวิธี เป็นต้น เกิดขึ้นในจิตได้ ปัญญาในระดับที่ 3 นี้เป็นวิธีพิเศษสำหรับใน พุทธปรัชญาเถรวาทเท่านั้น ซึ่งตรรกวิทยาตะวันตกไม่สามารถค้นพบได้ (ประยงค์ แสนบุราณ, 2547) เทียบได้กับประจักษ์ประมาณ (Perception) กล่าวคือ ความรู้ที่ได้จากการสัมผัสระหว่างอายตนะภายในกับอายตนะภายนอก เป็นความรู้ที่ปราศจากความผิดพลาด ตามทฤษฎีนี้ การกระทบกันระหว่างอายตนะภายในกับอายตนะภายนอก จะเกิดขึ้นไม่ได้หากมันไม่ได้สัมผัสกับอายตนะภายในเสียก่อน และการสัมผัสของมันกับอายตนะก็เกิดขึ้นไม่ได้หากอาตมันไม่สัมผัสกับมันก่อน เพราะฉะนั้น การเกิดขึ้นของความรู้ประจักษ์จึงเริ่มด้วยการสัมผัสกันระหว่างอาตมัน + มันส์ มันส์ + อายตนะภายใน อายตนะภายใน + อายตนะภายนอก (ศรัณย์ วงศ์คำจันทร์, ม.ป.ป.)

การตัดสินความถูกต้องทางความรู้

พุทธปรัชญาเถรวาท จะเห็นว่า ความรู้ที่แท้จริง ก็คือ “กาย (Body)” กับ “จิต (Mind)” ซึ่งกายนั้นเป็นแกนกลางของการเรียนรู้ของจิต เช่น ใช้กายเป็นที่ตั้ง และใช้จิตพิจารณาร่างกาย ตามแบบของการเจริญวิปัสสนากรรมฐาน (พระสมภาร สมภาโร, 2547) ซึ่งเป็นกระบวนการของมหาสติปัฏฐาน 4 (ที.ม. (ไทย)

10/373/101, ส. ม. (ไทย) 19/367/210–211, อภ.วิ. (ไทย) 35/355–389/306–327) ในการตรวจสอบพิจารณากระบวนการของร่างกายในการรับรู้จิตของมนุษย์ เพราะว่า มนุษย์เป็นผู้รับรู้โลกภายนอกและโลกภายใน โดยอาศัยอายตนะภายใน คือ ตา ฯลฯ ใจ และภายนอก คือ รูป ฯลฯ ธรรมารมณ์ เป็นศูนย์กลาง ถือว่าเป็นเครื่องมือที่สำคัญของความรู้ ที่เรียกว่า “แหล่งที่มาของความรู้” ในการทำงานของอายตนะภายในและภายนอกนั้น ย่อมทำงานประสานกันอย่างเป็นระบบ ซึ่งเป็นแหล่งที่มาแห่งความรู้ที่แท้จริงที่เรียกกันว่า “โลก” (ส.สพ. (ไทย) 18/68/58) เพราะการจะรู้จักโลกได้นั้น ต้องมีผัสสะหรือการประจักษ์ ด้วยประสาทสัมผัสเสียก่อน กล่าวอีกนัยว่า การที่มนุษย์มีผัสสะหรือการมีความประจักษ์ด้วยประสาทสัมผัสนั้น จึงทำให้มนุษย์รู้จักโลก ในโลกสูตร มีพุทธพจน์ว่า จักขุวิญญาณเกิดขึ้นเพราะอาศัยตาและรูป ฯลฯ ดังนั้น อายตนะและอารมณ์ต่างๆ ก็เหมือนกัน (ส.นิ. (ไทย) 16/421/477) กล่าวคือ ตากระทบรูปเกิดความรู้เรียกว่า เห็น หูกระทบเสียงเกิดความรู้เรียกว่า ได้ยิน เป็นต้น ความรู้เฉพาะแต่ละด้านนี้เรียกว่า วิญญาณ แปลว่า ความรู้แจ้ง อารมณ์ ดังนั้น วิญญาณ จึงมี 6 อย่างเท่ากับอายตนะและสิ่งที่ถูกรู้ 6 คู่ คือ วิญญาณทางตาได้แก่ การเห็น ฯลฯ วิญญาณทางใจ ได้แก่ รู้อารมณ์ทางใจ สรุปได้ว่า อายตนะหรืออารมณ์และวิญญาณ 6 มีความเกี่ยวเนื่องกัน กล่าวคือ จักขุ เป็นแดนรับรู้รูป เกิดความรู้ เรียกว่า จักขุวิญญาณ ฯลฯ จิตเป็นแดนรับรู้ธรรม เรียกว่า รู้อารมณ์ทางใจ

เพราะเหตุนี้ พุทธปรัชญาเถรวาท เห็นว่า รูปธรรมกับอรูปธรรมสามารถแทนค่ามนุษย์ด้วยสองสิ่ง เพราะมนุษย์เป็นเหตุที่ให้เอกภพถูกสร้างขึ้น (มาติเยอ ริกการ์และตริน ชวณ ตวน, 2554) ซึ่งแบ่งออกเป็น 3 ประเภท คือ จิต, เจตสิก, และอสังขตธาตุ สำหรับจิตและเจตสิก จะเป็นเรื่องง่ายที่จะพิจารณาให้เห็นว่าเป็นสิ่งที่อยู่ในกรอบของอวกาศ ด้วยมีตัวอย่างให้เห็นมากมายในชีวิตประจำวัน ดังเช่น กรณีของมนุษย์ที่เพิ่งกล่าวมานั้น แต่สำหรับอสังขตธาตุจะไม่ใช้เรื่องง่ายที่จะพิจารณาให้เห็นเช่นนั้น ด้วยเป็นเรื่องละเอียดซับซ้อน และบางส่วนของเรื่องอสังขตธาตุนี้เกี่ยวเนื่องโดยตรงกับอุดมคติสูงสุดของพระพุทธศาสนา จึงเป็นธรรมดาที่บางส่วนของความยุ่งยากจะมาจากการอธิบายภาวะของอสังขตธาตุนั้นด้วยศรัทธา ไม่ใช่ด้วยเหตุผล เพราะว่า มีผู้พยายามยกอสังขตธาตุบางอย่างออกนอกกรอบของอวกาศ อสังขตธาตุประเภทนี้ มักเป็นสิ่งที่สอนกันมาว่าเป็นจุดหมายสูงสุดในชีวิตที่มนุษย์พึงดำเนินไปให้ถึง ตัวอย่างเช่น “นิพพาน” ที่จริงการกล่าวว่า มีบางสิ่งสามารถอยู่นอกกรอบของอวกาศได้ไม่ใช่เรื่องแปลก เพราะจริงๆ แล้วก็มีบางสิ่ง อยู่นอกกรอบของอวกาศได้ ข้อสำคัญน่าจะอยู่ที่ว่า เวลาที่ใครสักคนพยายามบอกว่าสิ่งนี้อยู่นอกกรอบอวกาศ เขามีเหตุผลสนับสนุนสมมติฐานของตนนั้นมากน้อยเพียงใด เช่น ก. อยู่นอกกรอบของอวกาศ ความหมายว่า ก. ไม่มีความสัมพันธ์โดยสิ้นเชิงกับอวกาศ หรืออีกนัยหนึ่งระบบของ ก. เป็นอีกระบบหนึ่งที่ไม่เกี่ยวข้องกับระบบอวกาศ ก. ไม่ได้อยู่ในอวกาศ เราไม่สามารถหาตำแหน่งหรือที่อยู่ของ ก. ได้ในเอกภพนี้ ตัวอย่างของสิ่งที่สามารถอยู่นอกกรอบของอวกาศได้ก็เช่นสิ่งสมมติ สิ่งเหล่านี้มีมากมายนับจำนวนไม่ถ้วน แต่ทั้งหมดมีลักษณะตรงกันคือ ไม่มีตัวตนอยู่จริง ไม่เป็นรูปธรรม ไม่เป็นอรูปธรรม เมื่อไม่มีตัวตนจริง เราย่อมไม่อาจหาดำแหน่งหรือที่อยู่ของมันในเอกภพนี้ได้ แต่อสังขตธาตุไม่ใช่สิ่งสมมติ มันเป็นสิ่งที่อยู่จริง เท่าที่ผ่านมามีหากไม่นับอากาศซึ่งเป็นอสังขตธาตุพิเศษ เราแบ่งอสังขตธาตุออกเป็น 2 ประเภท คือ (1) ประเภทที่อยู่ในรูปกฎ

ธรรมชาติ เช่น นิยม (2) ประเภทที่อยู่ในรูปภาวะทางธรรม ได้แก่ “นิพพาน” กล่าวคือ ประเภทแรกดูจะไม่ค่อยมีปัญหาในการทำสมาธิเข้าใจนัก เพราะปรากฏการณ์ทางธรรมชาติด้านนี้เป็นผลสืบเนื่องมาจากกฎนั้นเป็นสิ่งที่เราพบเห็นได้ในชีวิตประจำวัน เมื่อผลของกฎมีอยู่ในกรอบของอวกาศ ตัวกฎที่ทำหน้าที่ควบคุมให้เกิดผลนั้นๆ ก็น่าจะอยู่ในกรอบของอวกาศด้วยเช่นกัน ส่วนประเภทที่อยู่ในรูปภาวะของตนอยู่เอง คือ มีอยู่โดยธรรมดาเป็นไปตามเหตุปัจจัย ไม่มีผู้สร้าง ไม่มีผู้สร้าง มิใช่สัตว์ มิใช่ชีวะ (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), 2553) ในภาวะของนิพพาน แม้จะมีพระพุทธรูปบรรยายเอาไว้ในคัมภีร์หลายแห่ง กระนั้นก็ยังเป็นเรื่องลึกลับ ไม่กระจ่างชัด ทำให้มีคนตีความไปต่างๆ นานา ดังที่จะยกมาประกอบการพิจารณาเป็นบางส่วนดังนี้ว่า “มีอยู่นะภิกษุทั้งหลาย อายตนะที่ไม่มีปฐวี ไม่มีอาโป ไม่มีเตโช ไม่มีวาโย ไม่มีอากาศอันญายตนะ ไม่มีวิญญาณัญญายตนะ ไม่มีกามกัญญายตนะ ไม่มีเนสสัญญานาสัญญายตนะ ไม่มีโลกนี้ ไม่มีปรโลก ไม่มีดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ ทั้งสองอย่างเราไม่กล่าวอายตนะนั้นว่าเป็นการมา การไป การหยุดอยู่ การจุติ การอุบัติ อายตนะนั้นไม่มีที่ตั้ง อาศัย ไม่เป็นไป ทั้งไม่ต้องมีเครื่องยึดเหนี่ยว นั่นแหล่งคือจุดจบของทุกข์” พระพุทธรูปพระนี้ มีผู้ตีความว่า นิพพานไม่อยู่ในระบบอวกาศ โดยอาศัยข้อความตอนที่ว่า อายตนะนั้นไม่มีที่ตั้งอาศัย เป็นเหตุผลสนับสนุน “มีอยู่นะภิกษุทั้งหลาย สิ่งที่ไม่เกิด ไม่เป็น ไม่ถูกกระทำ ไม่ถูกสร้าง หากว่าสิ่งที่ไม่เกิด ไม่เป็น ไม่ถูกกระทำ ไม่ถูกสร้าง ไม่ได้มีอยู่ การรอดพ้นจากภาวะเกิดแล้วเป็นแล้ว ถูกกระทำแล้ว ถูกสร้างแล้ว ก็ไม่ควรจะปรากฏขึ้นในโลกนี้ได้ แต่เพราะมีสิ่งที่ไม่เกิด ไม่เป็น ไม่ถูกกระทำ ไม่ถูกสร้าง ดังนั้น การรอดพ้นจากภาวะเกิดแล้ว เป็นแล้ว ถูกกระทำแล้ว ถูกสร้างแล้ว จึงปรากฏได้” (ขุ.อุ. (ไทย) 25/158-161/206-208)

เนื่องจากการแผ่กว้าง (Space) ก่อให้เกิดความสัมพันธ์ระหว่างขวา-ซ้าย บน-ล่าง หน้า-หลังหรือที่ตั้ง ระยะทางและทิศทาง และความสัมพันธ์ก่อนหลังหรือการสืบเนื่องที่เรียกว่า “เวลา” เวลาไม่มีมิติเดียวคือ “ก่อนหลัง” เท่านั้น เพราะจักรวาลดั้งเดิมนั้น อยู่ในสภาพที่มีพลังงานสูงมาก และร้อนอย่างที่สุด การเคลื่อนไหวทำให้เกิดการระเบิดครั้งใหญ่ที่เรียกว่า บิ๊กแบง (Big Bang) ขึ้น เป็นการเคลื่อนไหวที่ทำให้จักรวาลที่เฉยนิ่งแข็งทื่อและเรียบง่าย ไม่มีอะไรเลย สูญเสียความสมบูรณ์ไป เกิดเป็นจักรวาลลูก ที่ขยายตัว การเคลื่อนไหวดังกล่าวทำให้สมมาตรของกาล-อวกาศแตกออก เกิดเวลาขึ้น และมีความแตกต่างระหว่างลำดับก่อน-หลัง เกิดสถานที่ขึ้น เกิดแรงในธรรมชาติ เกิดอนุภาคระดับไดอะตอม แล้วพัฒนาไปเป็นดวงดาว ดาวเคราะห์รวมถึงสิ่งมีชีวิตตามลำดับ (Ferris, 1991) ของเวลาทุกสิ่งทุกอย่างดูมีความสำคัญทั้งสิ้น เพราะเวลาเป็นปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับความเปลี่ยนแปลงทั้งหลาย สิ่งที่น่าพิจารณา ก็คือ ในทางพุทธปรัชญาเถรวาทที่มีแนวคิดเกี่ยวกับเวลา มีลักษณะที่แยกเป็นอิสระจากสิ่งต่างๆ เพราะว่า “สิ่งทั้งหลายอาจเป็นสิ่งที่ว่างเปล่า... เจตจำนงที่จะมีชีวิตของเราเอง (will to live) เป็นเจตจำนงที่ทำให้ตัวเราและเอกภพของเราอุบัติขึ้น” “ในช่วงแรกของเอกภพมีสสารต่างๆ กระจายตัวกันอย่างสม่ำเสมอ ทว่าทั้งอวกาศของสสาร...แต่ยัง หมายถึง สภาวะบางอย่าง และพฤติกรรม หรืออาการของมนุษย์ได้ด้วย” “ครั้นเวลาล่วงเลยมาช้านานโลกนี้เสื่อม เมื่อโลกกำลังเสื่อม เหล่าสัตว์ส่วนมากไปเกิดที่โลกชั้นอภิสรรณีคิดอะไรก็สำเร็จได้ตามปรารถนา มีปิติเป็นภักษามิรัคมีชานออกจากร่างกายเที่ยวสัญจรไปในอากาศ อยู่ในวิมานอันงดงาม สถิตอยู่นานแสนนาน สมัยหนึ่งครั้นเวลาล่วงเลยมาช้านาน โลกนี้เจริญขึ้น (ที.ปา. (ไทย) 11/119/88) ที่กล่าวถึงเรื่องของสังขตธรรม

และอสังขตธรรม (สมภาร พรหมทา, 2538) กล่าวคือ สังขตธรรม หมายถึง สิ่งที่เป็นอยู่โดยขึ้นอยู่กับสิ่งอื่น หรือสิ่งที่เป็นรูปธรรมทุกชนิด ส่วนอสังขตธรรม หมายถึง สิ่งที่เป็นอยู่โดยอิสระไม่ขึ้นแก่สิ่งใด เป็นสิ่งที่เกิดและดำรงอยู่ได้ด้วยตัวของมันเอง ไม่มีผู้ใดสร้างหรือไม่มีสาเหตุที่ทำให้มันเกิด และเมื่อมันดำรงอยู่ได้ก็ไม่ว่าจำเป็นต้องอิงอาศัยสิ่งอื่น ที่ตรงข้ามกับสังขตธรรมเพราะสังขตธรรมนั้นต้องมีผู้สร้าง ต้องอาศัยปัจจัยที่ทำให้เกิด เมื่อดำรงอยู่ก็จึงต้องดำรงอยู่โดยอิงอาศัยสิ่งอื่นเช่นกัน และในทำนองนี้เมื่อปัจจัยหล่อเลี้ยงการดำรงอยู่ของสังขตธรรมใดๆ สิ้นสุดลงตัวสังขตธาตุนั้นก็ย่อมสิ้นสุดลงตามไปด้วย ซึ่งต่างก็มีความเห็นไปในทางเดียวกันว่าสังขตธรรมนั้น ได้แก่ สิ่งที่เกิดอยู่ภายใต้ กฎของไตรลักษณ์ทุกชนิด ขณะที่อสังขตธรรมนั้น ได้แก่ “นิพพาน” นอกเหนือจากนิพพานแล้ว ยังมีสิ่งอื่นที่นับว่าเป็นอสังขตธรรมอย่างอื่นปรากฏอยู่ด้วย เช่น อากาศหรืออวกาศ เป็นต้น

จากเหตุผลนี้ จะเห็นว่า เวลาเป็นสิ่งที่ไม่มีอยู่จริง เพราะเวลาไม่สามารถสังเคราะห์เข้าได้ทั้งในสิ่งที่เป็นรูปธรรมและอรูปธรรม คือ ไม่ใช่ทั้งหาญตรูปและอุปาทายรูป หรือแม้จะพยายามจัดให้เวลาเข้าอยู่ในกลุ่มของจิต เจตสิก และอสังขตธาตุ ก็ปรากฏว่าไม่สามารถจัดเข้าได้เลย เวลาจึงเป็นสิ่งที่ไม่มีอยู่จริง กล่าวในแง่ของเวลากับอุปาทายรูปก็เช่นเดียวกัน เช่น นายแดงตื่นเมื่อตอน 8.00 น. ต่อมานายแดงไปเรียนตอน 9.00 น. นายแดงเลิกเรียนตอน 10.00 น. การที่เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นนี้ดูเหมือนมีเวลาเข้ามาเกี่ยวข้องก็ตาม แต่ในทัศนะของพระพุทธศาสนาแล้วเป็นเพียงการวัดลำดับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นแล้วบอกออกมาเป็นตัวเลขเท่านั้น ในทางกลับกันหากว่านายแดงไม่มีอยู่ เหตุการณ์ทั้งหมดย่อมไม่เกิด และเมื่อเหตุการณ์ทั้งหมดไม่เกิดก็ไม่อาจกล่าวได้ว่ามีเวลาอยู่เช่นเดียวกัน เวลาจึงเป็นเพียงความต่อเนื่องของเหตุการณ์ใดเหตุการณ์หนึ่งเท่านั้น เพราะว่าเวลาเป็นเพียงมโนทัศน์ ที่มนุษย์สร้างขึ้นเมื่อจิตสัมผัสความเปลี่ยนแปลง ในทางอภิปราย ถือว่า เวลาไม่ใช่สิ่งที่อยู่ต่างหากจากรูปธรรมและอรูปธรรม คือ ไม่ได้เป็นทั้งสิ่งที่ เป็นรูปธรรมและอรูปธรรม แต่เวลาก็ต้องอาศัยสิ่งเหล่านี้ หรือมนุษย์ก็ต้องอาศัยเวลาเป็นเครื่องมือเพื่อการอธิบาย เวลาจึงเป็นเพียงมโนทัศน์ที่มนุษย์สร้างขึ้นจากความเปลี่ยนแปลงของสังขตธรรม กล่าวคือ รูป จิต และเจตสิก หากปราศจากสังขตธรรม สิ่งที่เราเรียกว่าเวลาก็ไม่มี เมื่อเวลาไม่มี สิ่งที่เราเรียกว่า อดีต ปัจจุบัน อนาคตก็ไม่มี

อย่างไรก็ตาม จิตในทัศนะของพุทธปรัชญาเถรวาทนั้นมีค่าทางประสาทสัมผัสทั้ง 5 เพราะว่า จิตเป็นเครื่องมือสำคัญที่ช่วยให้ประสาทสัมผัสทั้ง 5 อย่างนี้ รับรู้ และแท้จริง ผู้รับรู้ที่แท้จริงก็ไม่ใช่ประสาทสัมผัสทั้ง 5 เหล่านี้ด้วยซ้ำ จิตนั่นเองที่เป็นเบื้องหลัง เป็นต้นทางแห่งการรับรู้ของประสาททั้งห้าเหล่านี้ และขณะเดียวกันจิตเองก็สามารถที่จะรับรู้สิ่งต่างๆ ได้เองด้วยโดยไม่จำเป็นต้องผ่านประสาทสัมผัสใดๆ ต้องมีผู้รู้กับสิ่งที่ถูกรู้เท่านั้น หากแต่การรับรู้ดังกล่าวนั้นต้องสอดคล้องกับความจริงด้วย คือ การปฏิสัมพันธ์ระหว่างบางสิ่งที่ถูกรู้ กับผู้รู้จนเป็นการรับรู้หรือความจริง คือ “การรับรู้/ความจริง” บังคับให้ “ผู้รู้” และ “สิ่งที่ถูกรู้” ทั้งสองต้องทำหน้าที่ปฏิสัมพันธ์ต่อกัน สิ่งที่ได้ ก็คือ “ผู้รู้” และ “สิ่งที่ถูกรู้” ทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม ที่เป็นสิ่งที่มีอยู่ด้วยตัวมันเองหรือเป็นสิ่งที่ในตนเอง (สภาวะ/objective) ความเป็นจริงสูงสุด (Ultimate reality) เป็นปรัวสัย (objective) สามารถดำรงอยู่ด้วยตนเอง จะเห็นว่า สิ่งที่มีอยู่ เป็นสิ่งที่มีอยู่ไม่เปลี่ยนแปลงก็เพราะด้วยความไม่รู้ (อวิชชา) จึงทำให้เห็นถึงความมีอยู่ของสิ่งทั้งหลายที่มีอยู่ว่าเที่ยงแท้ไม่เปลี่ยนแปลง ทั้งที่จริงสิ่ง

ทั้งหลายไม่ว่าจะเป็นรูปธรรมหรือนามธรรมก็ล้วนเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา คือ “การเปลี่ยนแปลงของวัตถุ (ร่างกาย) 17 ขณะต่อ 1 ขณะจิต (นาม) จากภวังค์มารับรู้อารมณ์ทางอายตนะแล้วผ่านไปจนถึงช่วงโงงหลับนอน (จิตที่ตัดสินอารมณ์) ถือว่า จิตยังมีความบริสุทธิ์ตามธรรมชาติของตนอยู่ แต่พอถึงช่วงชวนจิต (จิตที่เสพอารมณ์) จิตจึงถูกทำให้เศร้าหมองด้วยกิเลสต่าง ๆ ที่จรเข้ามา ในช่วงชวนจิต นี้ถือว่า เป็นช่วงกระบวนการสร้างกรรมหรือการคิดปรุงแต่งสร้างสรรค์อารมณ์ต่าง ๆ ที่รับเข้ามาทางอายตนะ ดังที่ พระอรหันตญาณได้ อธิบายไว้ ดังนี้ คือ จิตเป็นองค์แห่งภพ ซึ่งเกิดดับสลับต่อกันไปตลอดเวลา ตั้งแต่เริ่มต้นจนจบชีวิตของเรา คือ ตลอดชีวิต พูดภาษาเป็นภาษารูปธรรมหรือภาษาตัวตนว่า เป็นจิตยืนพื้น ใกล้กับคำที่ท่านใช้ว่าเป็น “ปกติจิต” ภวังคจิตนี้ เป็นจิตที่เป็นวิบาก เมื่อมันเกิดดับสลับต่อกันตลอดชีวิตของเรา จึงเท่ากับเป็นผลรวมแห่งกรรมทั้งหมดของเรา พูดเป็นภาษารูปธรรมหรือภาษาตัวตนว่า เป็นที่เก็บสะสมผลกรรมของเรา หรือทุกอย่างที่เกิดขึ้นเป็นไปในชีวิตของเรา หรือเป็นที่ประมวลผลแห่งการแก้ไขปรับปรุงเปลี่ยนแปลงในตัวเรา เท่าที่ทำได้ และได้ทำมาทั้งหมดในชีวิต (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), 2541) และ “เป็นผลรวมแห่งกรรมทั้งหมดของเรา ...เป็นที่เก็บสะสมผลกรรมของเราหรือทุกอย่างที่เกิดขึ้นเป็นไปในชีวิตของเรา” ก็คล้ายกับความหมายของคำว่า “สรรพพืชกะ” (จิตที่สังสมพืชะทั้งปวง) ซึ่งเป็นอีกชื่อหนึ่งของอาลัยวิชญาณเช่นเดียวกัน

พุทธปรัชญาเถรวาท เห็นว่า การตัดสินความถูกต้องทางความรู้ล้วนเกิดขึ้นแต่เพียงเหตุและปัจจัยที่สัมพันธ์ซึ่งกันและกัน หมุนวนเป็น “วัฏจักร” ที่ไม่มีจุดเริ่มต้น ไม่มีที่สุด ไม่มีเบื้องต้น และไม่มีที่สิ้นสุด เรียกว่า เป็นการเกิดขึ้นแห่งเหตุปัจจัยที่อาศัยกันและกันเกิดตามหลักการ “ปฏิจลสมุปบาท” เมื่อพิจารณาหลักกรรมหมวดนี้ว่า มีสังขตธรรมทุกอย่างในเอกภพ ล้วนดำเนินไปอย่างมีระเบียบแบบแผนที่แน่นอนจากการควบคุมของสิ่งหนึ่งที่เรียกว่า “นิยาม” ที่สิ่งทั้งหลายดำเนินไปอย่างมีระเบียบ 5 ประการ คือ (1) ความเป็นระเบียบของสิ่งมีชีวิต ความเป็นระเบียบประเภทนี้เรียกว่าอุตุนิยาม ยกตัวอย่างเช่น เมื่อลมพัดกังหันก็หมุน ลมเป็นสาเหตุ ส่วนการที่กังหันหมุนเป็นผล ทุกครั้งที่ลมพัด กังหันจะหมุนเสมอ ความเป็นระเบียบนี้ถูกควบคุมด้วยนิยาม (2) ความเป็นระเบียบของสิ่งมีชีวิต ความเป็นระเบียบประเภทนี้เรียกว่าพินิยาม ยกตัวอย่างเช่น เมล็ดข้าวเมื่อนำไปเพาะจะได้ต้นข้าว เมล็ดข้าว คือ สาเหตุ ต้นข้าว คือ ผล ทุกครั้งที่นำเมล็ดข้าวไปเพาะจะได้ต้นข้าวเสมอ ความเป็นระเบียบนี้ถูกควบคุมด้วยนิยาม (3) ความเป็นระเบียบของจิต ความเป็นระเบียบประเภทนี้เรียกว่าจิตนิยาม (psychic law) ยกตัวอย่างเช่น เมื่อมีวัตถุ ก. มากระทบตา จิตรับรู้แล้วจะเกิดอาการ ข. ก. คือ สาเหตุ อาการ ข. คือ ผล ทุกครั้งที่ มี ก. จะมี ข. เสมอ ความเป็นระเบียบนี้ถูกควบคุมด้วยนิยาม (4) ความเป็นระเบียบในการให้ผลของกรรม ความเป็นระเบียบประเภทนี้เรียกว่ากรรมนิยาม ยกตัวอย่างเช่น กรรมดีย่อมให้ผลที่ดี กรรมชั่วย่อมให้ผลที่ชั่ว กรรมดีและชั่วคือสาเหตุ ผลที่ดีและชั่วคือผล ทุกครั้งที่ทำกรรมดีจะได้รับผลดีตอบสนอง ทุกครั้งที่ทำกรรมชั่วจะได้รับผลชั่วตอบสนอง ความเป็นระเบียบนี้ถูกควบคุมด้วยนิยาม (5) ความเป็นระเบียบของสรรพสิ่งที่อยู่นอกเหนือความเป็นระเบียบสี่อย่างข้างต้น โดยความเป็นเหตุเป็นผลของสิ่งใดก็ตามที่ไม่เข้าข่าย 4 ข้อข้างต้น ความเป็นเหตุเป็นผลของสิ่งนั้นจัดอยู่ในข้อนี้ หรืออีกนัยหนึ่ง ความเป็นระเบียบของสิ่งต่างๆ รวมทั้งสี่ข้อข้างต้นเมื่อกล่าวโดยสรุปแล้วท่านรวมลงในข้อนี้ ความเป็นระเบียบที่ท่านเรียกว่า “ธรรมนิยาม” คำว่า ธรรมนิยาม จึงเป็นชื่อเรียกความเป็นเหตุเป็นผลของสรรพสิ่งในเอกภพ ความ

เป็นระเบียบที่ว่านี้ก็ถูกควบคุมโดยสิ่งที่เรียกว่านิยามเช่นกัน จะเห็นว่า วัตถุที่ประกอบด้วยสารหรืออนุชนิดเดียวกัน เช่น ทองแดง ก็มีอนุเป็นทองแดงล้วน ทองคำ ก็มีอนุเป็นทองคำล้วน เป็นต้น

บทสรุปวิเคราะห์

จากแนวคิดศึกษาวิเคราะห์เรื่อง “พุทธญาณวิทยาตามทัศนะของพุทธปรัชญาเถรวาท” พบว่า ชีวิตของมนุษย์มีรูปเป็นองค์ประกอบในส่วนต่างทั้งรูปและนามที่เรียกว่า ชั้น 5 ได้แก่ เวทนาชั้น สัมผัสชั้น สัญญาชั้น สังขารชั้น และวิญญาณชั้น โดยมีแบ่งเป็น 3 ประเภท ได้แก่ จิต เจตสิก และรูป ที่ต้องอาศัยกันและกัน ที่เรียกว่าเป็น “คน” ที่อาศัยกายและจิตนี้เป็นสภาวะ ที่อยู่ได้ด้วยตัวเอง โดยอาศัยเหตุปัจจัยตามกฎปฏิจลสมุพบาททำให้เรารู้ว่า กายและจิตต้องมีที่ตั้งหรือมีการกินเนื้อที่เหมือนกัน กายต้องตั้งอยู่ในที่ว่างแห่งใดแห่งหนึ่ง ส่วนจิตก็ต้องตั้งอยู่ในกาย เพราะฉะนั้นก็ไม่ว่าจะอาศัยกายเกิดมารับรู้อารมณ์ต่างๆ ที่มากระทบร่างกายหรือประสาทสัมผัสต่างๆ ได้ ที่ตั้งของจิตในร่างกาย ที่เรียกว่า “หทัยวัตถุ” ซึ่งมีผู้ตีความต่างกันไป บางทัศนะเห็นว่าคือหัวใจ (หทัย) เพราะหัวใจเป็นอวัยวะสำคัญของการมีชีวิตอยู่และใช้คำว่า “หทัยะ” เรียกหัวใจด้วย บางทัศนะเห็นว่า สมอง ตามหลักวิชาทางการแพทย์สมองเป็นอวัยวะภายในที่เกิดก่อนอวัยวะอื่นจึงน่าจะเป็นที่ตั้งของวิญญาณที่มาถือปฏิสนธิในครรภ์มารดาตามากกว่าหัวใจที่เกิดภายหลัง ซึ่งถ้าที่ทั้งของวิญญาณคือหัวใจ จะมีปัญหามาก่อนหน้าที่เกิดหัวใจ วิญญาณจะอาศัยอยู่ที่ใด และบางทัศนะก็เห็นว่าคือร่างกายทั้งหมด เพราะวิญญาณรับรู้อารมณ์ทั่วทั้งร่างกาย ดังที่จิตทำหน้าที่บริสุทธิ์ที่ยังไม่ถูกปรุงแต่งใดๆ ทั้งสิ้นกับรู้อารมณ์ซึ่งเป็นกระบวนการที่เกี่ยวข้องกับความจริง โดยที่จิตทั้งหมดถูกอธิบายภายในช่วงชีวิตทุกขณะระหว่างเกิดและดับ ในช่วงที่มีประสาทสัมผัสทำให้เกิดขบวนการคิดและรู้อารมณ์ทางอายตนะภายนอกและอายตนะภายใน กระทั่งกันเกิดขึ้น พุทธปรัชญาเถรวาทถือว่าเป็นเครื่องมือพิสูจน์ความรู้ในการรับรู้อารมณ์จากสภาวะ เช่น อริยชา ซึ่งเป็นความรู้อย่างแท้จริง 2 ระดับ คือ ความรู้ระดับสมมติและความรู้ระดับปรมัตถสัจจะ 5 ข้อ ดังนี้ คือ (1) ความรู้ขั้นที่เปิดเผยเฉพาะลักษณะภายนอกเท่านั้น (2) เป็นความรู้ที่เนื่องด้วยความรู้สึก และเจตนาคติที่มีอยู่แล้ว (เวทนา ตัณหา อุปาทาน ที่เคยมีอยู่ก่อนการรู้) (3) เป็นความรู้ขั้นสมมติบัญญัติ และชั้นโลกียะเท่านั้น (4) ไม่สามารถรู้แจ้งความจริงแท้โดยตลอดได้ และ (5) ก่อให้เกิดความหลง และไม่เข้าใจในมายาการของโลกภายนอก เนื่องจากเป็นความรู้ที่มุ่งแก้ปัญหาชีวิตที่นำไปสู่ความจริง 4 ประการ คือ ความจริงทางสมมติสัจจะ ความจริงทางสภาวะสัจจะ ความจริงทางอริยสัจจะ และความจริงทางปรมัตถสัจจะ จากวัตถุที่กระทบ 3 ประการ คือ อารมณ์ อายตนะภายใน และจิต ซึ่งเป็นเครื่องมือของการรับรู้ที่แท้จริง ในการสงสัยและการหลงผิดในสังขารเสียได้ (ไตรลักษณ์) รู้ชัดตามสภาวะที่ทำหน้าที่กำจัดอริยชาได้หรือสภาวะอื่นได้ เช่น อาสวะ เป็นต้น และเป็นความรู้ที่เกิดจากความจริงเฉพาะหน้า (อริยชาหรือสัจจชีวิตวิชา) ได้แก่ ความจริงทางสมมติ และความจริงปรมัตถ์ พุทธปรัชญาเถรวาทถือว่าเป็นกระบวนการที่ทำให้เกิดความรู้ 3 ประการ คือ (1) ความรู้ที่เกิดจากการฟัง (สุตมยปัญญา) (2) ความรู้ที่เกิดจากการคิดวิเคราะห์ (จินตามยปัญญา) และ (3) ความรู้ที่แท้จริงอันเกิดจากจิตที่บริสุทธิ์ (ภาวนามยปัญญา) โดยธรรมชาติของความรู้ที่ต้องอาศัยประสาทสัมผัสทั้ง 2 อย่าง คือ ประสาทสัมผัสภายนอกและประสาทสัมผัสภายใน โดยปราศจากข้อขัดแย้ง 3 ประการ

คือ ความถูกต้อง ปฏิบัติตามได้จริง ที่มุ่งเน้นการแก้ไขปัญหาวีริต ตามความจริง 2 อย่าง คือ (1) ความจริงทางสมมติสัจ และความจริงทางปรมัตถสัจ ซึ่งตกอยู่ภายใต้ของกฎของไตรลักษณ์ คือ อนิจจตา (ความไม่เที่ยง) ทุกขตา (ความทุกข์) และอนัตตา (ความเป็นอนึ่งไม่ใช่ตัวตน) หรือมีความเกิดขึ้น (อุปาทะ) เป็นเบื้องต้น มีการตั้งอยู่ (ฐิตี) เป็นท่ามกลาง และมีความดับสลายไป (ภัยะ) ตามความเป็นจริง ก็คือ มีการเปลี่ยนแปลงไร้ตัวตน และเข้าใจว่าทุกอย่างเกิดจากเหตุปัจจัย (ปฏิจจสมุปบาท) ตามความเป็นจริงที่ต้องอาศัยการแยกแยะด้วยปัญญาที่เกิดจากการฝึกฝนอบรม (ไตรสิกขา) พัฒนาจิตที่เรียกว่า “สมณะ” และพัฒนาปัญญาที่เรียกว่า “วิปัสสนา” ตามความจริงที่ปรากฏในผัสสะหรือประสาทสัมผัสเป็นพื้นฐานในการรับรู้ ซึ่งการทำให้แจ้ง (ลัจฉิกิริยา) จนเกิดความรู้ขึ้นนั่นเอง

เอกสารอ้างอิง

- ชัยวัฒน์ อัดพัฒน์. (2528). *ญาณวิทยา*. กรุงเทพฯ: ชวนพิมพ์.
- บุญมี แทนแก้ว. (2540). *พุทธศาสนากับปรัชญา*. กรุงเทพฯ: เม็ดทราย พรินต์.
- ประยงค์ แสนบุราณ. (2547). *ปรัชญาอินเดีย*. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). (2541). *จาริกบุญ จาริกธรรม*. กรุงเทพฯ: พิมพ์สว.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). (2538). *พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ*. (พิมพ์ครั้งที่ 6). กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). (2553). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม*. กรุงเทพฯ: เอส.อาร์. พรินต์แมสโปรดักส์ จำกัด.
- พระสมภาร สมภาไร. (2547). *ธรรมะปฏิบัติ*. กรุงเทพฯ: สหธรรมิก.
- พุทธทาสภิกขุ. (2549). *อิทัปปัจจยตา*. (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: ตถาตา พับลิเคชั่น.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2535). *พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย 2500*. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มาติเยอ ริการ์และตริน ชวน ตวน. (2554). *ควอนตัมกับดอกบัว*. กุลศิริ เจริญศุภกุล และบัญชา ธนบุญสมบัติ (แปล). (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: ภาพพิมพ์.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2548). *พจนานุกรมศัพท์ปรัชญา อังกฤษ-ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน*. (พิมพ์ครั้งที่ 4). กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน.
- ศรัณย์ วงศ์คำจันทร์. (ม.ป.ป.). *ปรัชญาเบื้องต้น*. กรุงเทพฯ: ศิลปบรรณาการ.
- สนิท ศรีสำแดง. (2544). *ปรัชญาเถรวาท*. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

สมภาร พรหมทา. (2538). *กาลและอวกาศในพระพุทธศาสนา*(วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต).
บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

สุจิตรา รมรัตน์. (2540). *ปรัชญาเบื้องต้น*. กรุงเทพฯ: อักษราพิพัฒน์.

สุนทร ณ รังษี. (2521). *ปรัชญาอินเดีย*. กรุงเทพฯ: บพิธการพิมพ์.

สุนทร ณ รังษี. (2550). *พุทธปรัชญาจากพระไตรปิฎก*. (พิมพ์ครั้งที่ 3). กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

อดิศักดิ์ ทองบุญ. (2540). *ปรัชญาอินเดียร่วมสมัย*. กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน.

Bartle, C. (2011). *An Introduction to Indian Philosophy*. Chennai: Replika Press.

Ferris, T. (1991). *Unified Theories of Physics. The World Treasury of Physics. Astronomy and Metaphysics*. New York: Little Brown and Company Limited.

Jayatilke, K.N. (1975). *The Message of the Buddha*. ed. by Ninian Smart. London: Allen & Unwin.

Kalpachana, D. (1977). *Buddhist Philosophy: A Historical Analysis*. (2nd ed.). Honolulu: The University Press of Hawaii.

Lama Anagarika Govinda. (1991). *The Psychological Attitude of Early Buddhist Philosophy*. Delhi: Motilal Banarsidass Publishers.

Ludwig Wittgenstein. (1972). *On Certainty*. trans. by G.E.M. Anscombe and Denis Paul. New York: Harper Torchbook.

Moore, G.E. (1969). *Philosophical Studies*. London: Arthur Barker Ltd.

Sarachchandra, E. (1994). *Buddhist Psychology of Perception*. Dehiwala: Buddhist Cultural Centre.